

УДК 025.21:004.77

Павла Рогова,
кандидат історичних наук,
директор ДНПБ України
ім. В. О. Сухомлинського

Юрій Артемов,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
ДНПБ України
ім. В. О. Сухомлинського

Дослідження інформаційних ресурсів на відповідність потребам користувачів у контексті перетворень бібліотечного середовища

У статті проведено аналіз методів вивчення інформаційних потреб користувачів бібліотек в умовах перетворень, що виникають під впливом вимог часу і розвитку інформаційних технологій у бібліотечній сфері; визначено роль і місце бібліометрії в цьому процесі, її співвідношення з наукометрією.

Ключові слова: інформаційні потреби, експрес-опитування, контент-аналіз, аналіз відмов, бібліометрія, наукометрія.

Вивчення інформаційних потреб користувачів — найважливіший вид діяльності бібліотек усіх видів. Без надійних механізмів її реалізації неможливо забезпечити ні повного та якісного задоволення потреб членів суспільства в документованій інформації в поточний момент, ні передбачити можливі зміни цих потреб у майбутньому. Нині цей вид діяльності зазнає змін через появу нових механізмів дослідження і парадигматичні перетворення в інформаційному середовищі. Методологічні основи вивчення інформаційних ресурсів на їх відповідність потребам користувачів були закладені в межах бібліотекознавчих розробок Б. Банком, С. Раппопортом, Н. Рубакінім, Д. Шаховським та ін., проте нині необхідні сучасні методи проведення таких досліджень.

Метою статті є розгляд можливих механізмів вивчення інформаційних потреб користувачів з огляду на інтеграцію бібліотечно-інформаційних ресурсів і появу нових механізмів дослідження в інформаційному середовищі.

Традиційно для вивчення інформаційних потреб користувачів у бібліотеках застосовувалися методи опитування та аналізу. Дослідження проводилося у формі інтерв'ю, а також анкетного та експрес-опитування. Окремим видом є експертне опитування, яке відрізняється формами анкет, особливими методами відбору респондентів (експертів) та опрацювання отриманих результатів. Він найефективніше застосовувався в дослідженнях прогностичного характеру.

Аналіз, що полягав у вивченні відгуків користувачів, і досі залишається найповнішою формою зворотного зв'язку між бібліотекою і читачем. Окремим видом був контент-аналіз. Він мав на меті вивчення питань, що у процесі бібліотечного обслуговування одержують бібліотекарі, і порівняння їх з "одинацями спостережень", які виділяються в текстах документів. Це дало змогу зробити висновок про рівень інтересу користувачів до певних публікацій. Ще однією формою був аналіз бібліотечної документації, в тому числі читацьких формулярів, листків читацьких вимог і відмов на них.

До речі, аналіз відмов на запити користувачів закладений у вимогах ДСТУ 7.20-2000 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліотечна

статистика". Однак бібліотечна статистика може бути ефективною лише за умови застосування єдиних підходів до збору та опрацювання інформації, чого, на жаль, цей стандарт, втім як і стандарт ІСО 2789-91 "Міжнародна бібліотечна статистика", на який він спирається, не пропонують. До того ж введення означеного стандарту в дію в бібліотеках України відбувається вкрай повільно. Цілком очевидно, що реальний ефект від діяльності з вивчення користувальницького попиту стане можливим лише тоді, коли вона розглядатиметься як обов'язкова та невід'ємна складова частина функцій бібліотеки загалом.

Сьогодні діяльність книгозбірень змінюється під впливом вимог часу і розвитку інформаційних технологій. Особливо це стосується галузевих наукових бібліотек. Виникає запитання: чи повинні їх читачі пропонувати, які зарубіжні наукові журнали слід передплатити, чи, навпаки, в умовах високої динаміки наукових досліджень, розширення міждисциплінарних зв'язків, саме бібліотекарі мають орієнтувати користувача у виборі періодики для читання чи публікації, виходячи з міжнародних рейтингів.

Зуважимо, що нині в інформаційному просторі відбуваються три взаємозалежних процеси. Перший з них полягає в тому, що через значне зростання обсягів наукової інформації, профільні бібліотеки змушено переходять від "політики володіння" інформацією до "політики доступу" до неї. Це обумовлено також тим, що, з одного боку, жодна сучасна галузева наукова бібліотека не здатна представити весь обсяг знань з певної галузі. З іншого боку, прогрес науки і техніки надав нові ефективні можливості доступу до віддаленої інформації. Відповідно до цих тенденцій, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського на своєму порталі започаткувала служби електронної доставки документів, віртуальної бібліографічної довідки, дистанційного замовлення документів.

Другий, поки що латентний, але тісно пов'язаний з попереднім процес полягає в тому, що бібліотекарям все частіше доводиться працювати не лише з документами, зокрема й електронними, а й з джерелами інформації. Цей процес частково зумовлений тим, що система централізованої доставки обов'язкових документів у бібліотеки практично припинила існування. Але основною причиною,

звичайно, є потреба зосередити якомога більше галузевої інформації. З огляду на це, на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського працює навігатор, що відкриває доступ до джерел галузевої наукової інформації та педагогічних ресурсів в Інтернеті; установа на корпоративних правах керує і безпосередньо бере участь у створенні і наданні користувачам бібліографічної та реферативної ресурсної бази в галузі педагогіки та освіти.

Нарешті, третій процес полягає в суттєвій зміні місії галузевих наукових бібліотек. Перед ними постає складніше завдання — відображати стан наукової думки і структури знань у відповідній професійній галузі. Це вимагає від бібліотекарів глибоких наукових знань у профільній і суміжних сферах, широкої ерудиції. Згідно з цими завданнями, фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського почали формування Інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу (ІГІР), встановили на порталі електронну бібліотеку, активно проводять політику оцифрування власних ресурсів і закликають до цього інших учасників освітнього процесу.

Тенденції становлення і розвитку інформаційного суспільства доводять, що завдання, які стоять перед галузевими науковими бібліотеками, на відміну від установ інших видів, не слід зводити лише до задоволення запитів користувачів. Заклади мають відображати структуру знань у профільній і суміжних сферах, бути провідниками в лабіринтах цих структур. Це жодною мірою не виключає, звісно, наявності зворотного зв'язку між книгозбірнею і користувачем. Бібліотекарі, безперечно, зобов'язані отримувати й аналізувати запити користувачів, проте винятково як допоміжний засіб вдосконалення професійної діяльності.

Завдання відображення стану наукової думки у галузях людської діяльності існує об'єктивно. У сучасних умовах його виконання є прерогативою галузевих наукових бібліотек. Однак недостатньо володіти тільки сучасними технологіями, в тому числі інформаційно-комунікаційними. Необхідно сформулювати методики і механізми дії таких бібліотек, що відображають парадигматичні зміни в сучасному інформаційному суспільстві.

Відповідно, наукометрія і бібліометрія — якісно нові форми розвитку аналітико-синтетичного опрацювання літератури, що спрямовані на вирішення питань щодо найповнішого та найефективнішого забезпечення наукових галузей необхідною інформацією, сьогодні привертають все більшу увагу теоретиків і практиків бібліотекознавства.

Отже, в галузевих наукових бібліотеках слід широко застосовувати методи бібліометрії та наукометрії, враховуючи, що цей процес належить до категорії загальнонаукових. Висока динаміка розвитку як сучасної науки загалом, так і бібліотекознавства зокрема зумовлює потребу розроблення й застосування об'єктивних кількісних методів, сучасних комплексних систем аналізу, оцінки тенденцій розвитку галузі та окремих її напрямів.

У науковому середовищі наукометричні показники (публікаційна активність, динаміка цитування) застосовуються переважно для оцінки наукового статусу індивідуальних і колективних авторів, авторитету видання і визначення рівня розвитку науки. Водночас бібліометрія може стати не лише дієвим способом оцінки поточних потреб науки, а й ефективним засобом прогнозування її подальшого розвитку.

Уперше термін "бібліометрія" вжив А. Притчард [1] у 1969 р., запропонувавши замінити ним поняття "статистична бібліографія". Теоретичну основу для подальших бібліо-

метричних досліджень заклали роботи С. Бредфорда, А. Лотки, Г. Ципфа та інших. Однак дефініція поняття "бібліометрія" досі чітко не сформульована. Спірними є визначення місця бібліометрії в системі наук і простору її методів.

Виокремлюючи бібліометрію серед наук, одні дослідники характеризують її як самостійну дисципліну, частиною якої є наукометрія, виходячи з того, що бібліометрія має справу з потоками всіх книжково-журнальних публікацій, а наукометрія — тільки з науковими. Інші, навпаки, вважають, що до сфери наукометрії належать патенти, нормативи, стандарти, регламенти, які не мають форми книжково-журнальних публікацій, а тому бібліометрія є частиною наукометрії. Обидві науки є частиною наукознавства або навіть інфометрії. До речі, є ще й вебметрія, яка забезпечує ранжування і кількісний аналіз публікацій в Інтернеті. Проте ефективно використовуватись ці науки можуть винятково на основі індексних баз даних Science Citation Index (скорочено — SCI), Web of Science або Google Scholar, а інструментами слугують різні індекси цитування, показники активності публікацій, а також контент-аналіз і математичні дослідження закономірностей росту, старіння і рангового розподілу наукових документів.

Незалежно від того, як її називають, наукометрія існує лише в межах індексних баз даних. Найпотужнішими є Scopus і Web of Science. Певною мірою до них можна віднести Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory. Загальним недоліком цих продуктів є висока ціна та недостатньо повне висвітлення освітньої тематики. Для ефективного розвитку такої важливої суспільної науки, як педагогіка необхідним є створення і розвиток інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу, що охоплює максимальну кількість професійних публікацій. Цей ресурс може бути запропонований для індексування і застосування до нього наукометричних інструментів. Завдання ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського полягає саме у створенні інтегрованого ресурсу вітчизняних публікацій з одночасним наданням користувачам доступу до світових публікацій та освітніх баз даних. Дієвим кроком у цьому напрямі є створення в ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського електронної бібліотеки з використанням ідеології протоколу збору метаданих Open Archives Initiative — Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH) на базі АБІС ІРБІС.

Перспективним напрямом дослідження інформаційних ресурсів на їх відповідність потребам аудиторії є також використання можливостей Google Analytics. Якщо читач звертається до інформаційного ресурсу в Інтернеті і не може знайти потрібну інформацію, Google Analytics створює звіт, за допомогою якого можна дізнатися, що саме шукав відвідувач на цьому веб-ресурсі. Завдяки таким звітам можна виправити навігацію і з'ясувати, чого бракує для ефективної роботи порталу.

Ще одним новим напрямом дослідження інформаційних ресурсів на їх відповідність запитам користувачів є технологія Web 3.0. Її попередниками можна вважати так звані рекомендаційні сайти. Відвідуючи їх, користувач має можливість ознайомитися з думкою та рекомендаціями інших осіб. Завдяки такій формі комунікації є можливість сформувати експертне співтовариство з певного питання. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського поки що не має доступу до Web 3.0, проте планує запровадити систему експертних оцінок окремих сторінок і документів. Разом з автоматом збору статистики ця система допоможе підвищити ефективність дослідження інтегрованого галузевого ресурсу на порталі ДНПБ України

ім. В. О. Сухомлинського на його відповідність потребам користувачів.

Висновки. Незважаючи на процеси зміни місії наукової бібліотеки в інформаційному суспільстві, перехід від політики задоволення запитів читачів до політики відображення структури знань у професійному інформаційному середовищі, проблема дослідження бібліотечно-інформаційних ресурсів на їх відповідність потребам користувачів все ще залишається актуальною, здебільшого як допоміжний, але досить істотний фактор стратегії діяльності. Завдання галузевої наукової бібліотеки полягає у виборі комплексу ефективних традиційних і нових інструментів для проведення актуальних досліджень.

Список використаної літератури

1. Винклер П. Попытка исследования и классификации библиометрических индикаторов наукометрического назначения / П. Винклер // Проблемы эффективности науч. исследования. — Москва, 1991. — С. 93—98.
2. Добров Г. М. Опыт наукометрического анализа / Г. М. Добров, А. А. Коренной // Материалы по науковедению. Вып. 16. — Киев, 1971. — С. 71—135.

3. Евстигнеев В. А. Наукометрические исследования в информатике / В. А. Евстигнеев // Infometrics.ru. — Режим доступа: <http://infometrics.ru/articles/sn.php?id=66>. — Загл. с экрана.
4. Лазарев В. С. Библиометрия / В. С. Лазарев // Вопросы библиографоведения и библиотековедения. — 1991. — Вып. 12. — С. 3—18.
5. Мотульский Р. И снова о статистике / Р. Мотульский // Библиотекарь. — 1991. — № 6. — С. 27—30; № 12. — С. 2—5.

В статье проведен анализ методов изучения информационных потребностей пользователей библиотек в условиях преобразований, возникающих под влиянием требований времени и развития информационных технологий в библиотечной среде, определены роль и место библиометрии в этом процессе, ее соотношение с наукометрией

Analysis of information needs of library users information methods studying of the transformations that occur under the influence of time requirements and success in the information technology, the role and place of bibliometry this process behold, its correlation with scientometrics.

Надійшла до редакції 10 листопада 2014 року